

MARTONYI ÉVA

*Hazai doktori disszertációk
a francia nyelvű afrikai irodalom témaköréből*

A 80-as évek végén, a 90-es évek elején jelent meg az a tendencia a hazai francia tanszékek körében, hogy a Franciaországon kívül létrejött francia nyelvű irodalommal is érdemes foglalkozni, annál is inkább, mivel a hagyományos tematikák megreformálásának kényszere egyre sürgetőbbé vált. Elsőként a Pécsi Tudományegyetemen vezették be a frankofónia mint egyes területekre, országokra érvényes nyelvi-kulturális összefüggések különálló tantárgyként történő oktatását. Magam is először a pécsi egyetemen kerültem személyes kapcsolatba az akkortájt már egyre elfogadottabbá vált frankofón irodalmaknak nevezett kutatási és oktatási területek számos jeles képviselőjével, köztük irodalomtörténészekkel, kritikusokkal, írókkal és művészekkel. Egy egészen új világ, új kutatási terület nyílt meg számomra, amelyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem francia tanszékének megalapítását követően alkalmam volt tovább folytatni.

A Pécsi Tudományegyetem Francia Tanszékén tanítványom, majd ifjú kollégám, Horváth Miléna volt az első, aki az észak-afrikai országok irodalmával és kultúrájával kezdett komolyabban foglalkozni. Disszertációjának témájául az algériai író, Assia Djebar életművének bemutatására vállalkozott. Nem véletlenül választotta ezt a témát, hiszen ő is, akárcsak Hardi Ferenc és Hajós Katalin, gyermekkoruk egy részét valamelyik maghrebi országban töltötték. Hajós Katalin találó megjegyzésével az ún. *frankogreffe* (a *greffe* [oltvány] szóból képezve a kifejezést) azoknak a személyeknek a megjelölésére szolgál, akik frankofón környezetben nőttek fel, anélkül, hogy a frankofón kultúrához tartoznának. Szüleik ugyanis az 1980-as években orvosként, mérnökként dolgoztak a Maghreb-országokban. Valamivel később, a Szegedi Tudományegyetem francia szakán végzett hallgatók egyetemközi ösztöndíjprogram keretében szintén személyes benyomásaik alapján ismerkedhettek meg ezekkel az országokkal. Hollósi Szonja és Varga Róbert hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak az említett országokban, tehát természetesen tartották, hogy PhD-disszertációjukat efféle témából írják.

Mindezek a dolgozatok kettős témavezetéssel készültek. Jómagam két alkalommal szerepeltem mint magyar témavezető, a többi dolgozat esetében a disszertációvédés francia és magyar egyetemi oktatókból álló bizottságában vettem részt. Így meglehetősen alapos áttekintéssel rendelkezem a választott témák és az alkalmazott kritikai-módszertani kérdések vonatkozásában. Lényegében valamennyi dolgozat a francia egyetemek elvárásainak, követelményeinek megfelelően készült. Ez bizonyos kötöttségeket jelentett, nemcsak a nyelvi tökéletességre, a fogalmak megfelelő használatára irányulva, hanem az elméleti háttér felvázolását, sőt a dolgozat felépítésének követelményeit tekintve is. A magyar disszertánsok tehát általában nem vállalhatták a nálunk szokásos és lényegesen

enyhébb és kevésbé körülhatárolt elvárások messzemenő érvényesítését, hiszen bizonyos keretek között kellett maradniuk. Ugyancsak kevésbé érvényesíthették nem francia nézőpontjukat, tehát kifejezetten „magyar olvasatra” nem vállalkozhattak. Nem teheték már azért sem, mivel eléggé sajnálatos módon a maghrebi francia nyelvű szerzők művei elkerülték a magyar kiadók figyelmét. Rendkívül kevés fordításra került sor, s itt jegyezzük meg, hogy a francia közönség köreiben népszerű marokkói szerző, Tahar Ben Jelloun könyveit Hajós Katalin kezdte magyarra fordítani.

A kettős témavezetésnek azonban számos előnyét is ki kell emelnünk. A francia egyetemeken működő kiemelkedő szakemberek örömmel vállalták, hogy a magyar doktoranduszokkal foglalkozzanak. Charles Bonn, az algériai francia nyelvű irodalom egyik legkiválóbb szakértője, számos könyv szerzője, Hardi Ferenc és Hajós Katalin kutatásait irányította, akárcsak Arlette Chemain-Degrange Hollósi Szonjiát vagy Martine Mathieu-Job Horváth Milénáét. Az algériai származású szakértők közül pedig Beida Chikhi nevét kell megemlítenünk (Varga Róbert témavezetője).

Egy kivételtől eltekintve mind az öt disszertáció tematikája hasonló kérdések körül forog, éspedig a francia nyelven történő írás magyarázatának, továbbá az azonosulási kényszer többé-kevésbé elért foka megértésének kísérlete körül. Más szóval, vajon miért választották arab vagy berber anyanyelvű szerzők a francia nyelvet, s ez a választás mennyiben befolyásolta identitástudatukat. Hiszen a kolonializmus, illetve a posztkolonializmus keretein belül maradván, nem tekinthetők magukat sem tökéletesen franciáknak, sem pedig tökéletesen saját nyelvi-kulturális gyökereikhez tartozóknak.

Ami a disszertációk elméleti hátterét képezi, itt már árnyaltabb képet kapunk. Példaként két disszertációt emelhetünk ki. Horváth Miléna Assia Djebar kapcsán nem véletlenül választotta az *entre-deux*, a köztiség fogalmát. Az elnevezés eredetileg az interkulturalitás pszichológiai szempontú leírására utal, rokon az identitás individuális problematikájával, de elsősorban társadalmi téren történő kérdésként vizsgálták. Ugyanakkor a köztiség tekintetében az algériai író nő egész életútja azt példázza, hogy senki sem szabadulhat meg teljesen gyökereitől, adott esetben arab-berber hátterétől, érjen el bár olyan hatalmas sikereket, mint Djebar, akit elsőként választottak a maghrebi országok irodalmainak világából a francia akadémia halhatatlanjai közé, és aki évekig amerikai egyetemeken oktatott.

Hajós Katalin ugyancsak eredeti módon közelítette meg témáját, amikor az interfész fogalmát tette vizsgálódásai középpontjába. Ez a dolgozat a *Variációk az irodalmi interfészre: Elmélkedések a bezártságot meghatározó határrendszerekről* címet viseli. Az elsősorban az informatikában bevezetett szakkifejezés, amely két funkcionális egységet csatoló felületet jelöl, a dolgozat szerzője szerint jól felhasználható az irodalmi szövegben kifejezésre juttatott identitásleírásokhoz is. A szakkifejezés átvételének kísérlete egy sajátos írásmód, identitáskeresés alapjain nyugvó képzelet- és kifejezésbeli világra alkalmazva előbbre viheti az eddigi interpre-

tációkat. Az áttekintés fókuszában a bezártság, illetve az emlékezés különleges példaként a Tazmamart fogolytábor túlélőinek félig dokumentumjellegű, félig fikcionalizált kifejezőmódja áll, olyan határeset, amelynek értelmezése, történelmi-filozófiai gyökereinek feltárása igen messze vezethet, sőt univerzális érvényességet hordozhat.

Hardi Ferenc, aki a PPKE Francia Tanszékének néhány évig oktatója volt, 2003-ban védte meg a Lyon 2 Egyetemen disszertációját. A dolgozat 2005-ben *Le roman algérien de langue française de l'entre-deux-guerres* címmel a L'Harmattan Kiadónál jelent meg. A szerző az algériai francia nyelvű irodalom kezdeteit tárja fel. Sok esetben a mára már többnyire elfelejtett írók jobbára önéletrajzi elemekből kiinduló történeteket, két egymástól alapvetően különböző kultúra találkozását beszélnek el, amelynek során a Másikkal való találkozás általában nem hoz szerencsét.

Hollósi Szonja a képzeletvilág működésének mechanizmusait tárta fel, számos maghrebi szerző regényeinek tükrében. Kiindulópontja elméleti vonatkozásban az ún. imagológia volt. Ez a megközelítés egyrészt irodalmi jelenségekre utal, másrészt túl is mutat azokon, mivel olyan interdiszciplináris kutatási terület, amely a Másikról alkotott képen alapszik. Ugyanakkor a modern mítoszkritikai iskolákhoz is kapcsolódik, ha a kollektív tudatban is létező történetsémák megjelenítődéseiként fogjuk fel. A disszertáció ezeknek a mechanizmusoknak a működését vizsgálta, többek között Driss Chraïbi, Fouad Laroui, Albert Memmi vagy Nina Bouraoui esetében.

Varga Róbert egy ideig a Pécsi Tudományegyetemen oktatott, disszertációját 2007-ben védte meg. Elsősorban a maghrebi önéletrajz kérdéseinek szakértője volt. Philippe Lejeune munkásságának alapos ismerője, a francia szaktekintély írásainak magyar fordítójaként nem véletlenül kezdett e témával foglalkozni. Könyve *D'une rive à l'autre: Langues, cultures, imaginaires du Maghreb* címmel 2012-ben jelent meg a Szegedi Egyetemi Kiadónál.

Természetesen a témaválasztások kapcsán megkerülhetetlenek voltak a dekolonizáció körüli viták, mindenekelőtt a francia gyarmatbirodalom felbomlásának szemszögéből nézve. Talán ez magyarázza azt a tényt, hogy a disszertációk szerzői kevésbé támaszkodtak a posztkolonialista elméletek angolszász világban megjelenő történelmi és ideológiai vonatkozásaira.

Pallai Károly Sándor disszertációja sok tekintetben eltér az eddig említettektől. Mint magyar oceanista, krealista, irodalomtörténész, költő, műfordító és szerkesztő szintén frankofón tematikát választott. PhD-disszertációjának címe: *A szigetvilági identitás mikrológiája*, alcíme: *Az identitás pszichofilozófiai vizsgálata a Karib-tenger, az Indiai- és a Csendes-óceán kortárs frankofón irodalmaiban*. A disszertáció védésére 2015-ben került sor az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájának keretein belül. A disszertáció szerzője hatalmas anyagot vonultatott fel mind az elemzett szövegek, mind az elmélet vonatkozásában. Dolgozata messze meghaladta a szokásos elvárásokat, terjedelmét, valamint bibliográfiai apparátusát tekintve is. Bevezetőjében köszönetet mond mindazoknak, akik a dolgozata meg-

írásában segítségére voltak, s a hosszú felsorolásból kitűnik, hogy nemcsak téma-vezetője, Tóth Réka állt mellette, hanem számos, a térségből származó író, költő, szerkesztő is, akikkel személyes kapcsolatot sikerült kialakítania. Dolgozatában így a hazai olvasóközönség számára fedez fel egy mindeddig ismeretlen kultúrát, amely elsősorban francia nyelven nyilvánul meg, ugyanakkor többnyelvű, többkultúrájú többféle identitással rendelkezik. A disszertáció betartja a tudományos követelményeket, megfelelően előtérbe helyezi a francia körökben elfogadott, sőt már-már divatos tudós-filozófusokra történő hivatkozásokat, amelyek sokfélesége szinte elkápráztatja olvasóit. Nála már az egyébként nem francia nyelven született posztkolonialista elméletekre adott válaszok is előtérbe kerülnek.

Még napjainkban is ezek körül a kulcsszavak körül folyik a vita, melyek közül az identitásra, az irodalomelméletek és egyéb tudományos módszerek bevonási kísérleteire, valamint az adott írói világok történeti-szociológiai determináltságára adható válaszok foglalkoztatják a kutatókat. Csak sajnálni tudjuk, hogy a disszertációk szerzőinek egy része nem folytatta tovább tudományos tevékenységét. Néhány publikációjuk azonban megtalálható különböző folyóiratokban vagy internetes portálokon.

BIBLIOGRÁFIA

- HAJÓS Katalin. *Variations sur le thème de l'« enfermement » dans la littérature maghrébine d'expression française*. Mémoire de master 2, D.E.A. de Littérature Comparée. Nice: Université de Nice – Sophia Antipolis, 2005.
- HAJÓS Katalin. *Variations de l'interface littéraire dans les littératures maghrébines d'expression française: Réflexions autour des systèmes de limites*. Thèse de doctorat. Lyon–Budapest: Université Lyon Lumière II (France)–Université Catholique Pázmány Péter de Piliscsaba (Hongrie), 2015.
- HARDI Ferenc. *Discours idéologique et quête identitaire dans le roman algérien de langue française de l'entre-deux-guerres*. Thèse de doctorat. Lyon: Université Lumière Lyon 2, 2003.
- HOLLÓSI Szonja. *Contributions à l'étude de l'imaginaire dans les lettres francophone du Maghreb: transformations mythiques et contextuelles. Approche pluridisciplinaire*. Thèse de doctorat. Szeged–Nice: Université de Nice, 2005.
- HORVÁTH Miléna. *Entre voix, écrits et images: Modalités de l'entre-deux littéraire dans la seconde partie de l'œuvre d'Assia Djebar*. Thèse de doctorat. Pécs–Bordeaux: Pécsi Tudományegyetem–Université Bordeaux III, 2002.
- PALLAI Károly Sándor. *La micrologie de l'identité archipélique*. Thèse de doctorat. Budapest: ELTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2015.
- VARGA Róbert. *EN(JE)(U)X: Effets de métissage et voies de déconstruction dans l'autobiographie maghrébine d'expression française*. Thèse de doctorat. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2007.